

ΚΤΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΛΑΤΙΤΣΑΣ

Είναι γνωστό πιά σήμερα, ἴσπερ' ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ ἐξαίρετου Γάλλου ἀρχαιολόγου Λέον Heuzey καὶ τὶς τελευταῖες τοῦ σεβαστοῦ μου καθηγητοῦ κ. Κ. Ρωμαίου, τὸ μικρὸ χωριὸ Παλατίτσα, μισὴ ὥρα νοτιώτερα ἀπὸ τὴ Βέροια. Στὴν ἀρχὴ τοῦ χωριοῦ διατηρεῖται, σὲ κακὴ δυστυχῶς κατάστασι, ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, χτισμένη τὶς ἀρχὲς τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ τύπος της, σὰν ὅλες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἰδιαιτέρο: ἓνα μακρονάρι, πού στυλοὶ ξύλινοι τὸ χωρίζουν σὲ τρία κλίτη. Στὸ χτίσιμό της χρησιμοποίησαν ἀρκετὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ γειτονικὸ παλάτι τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὁ Λέον Heuzey καταγράφει δώδεκα σπονδύλους¹), ἓνα μικρὸ δωρικὸ κιονόκρανο καὶ ἓνα πόδι ἀπὸ ἀρχαῖο περιρραντήριον, πού χρησίμευε γιὰ ὑποστήριγμα τοῦ βαπτιστηρίου, μὴ λογαριάζοντας φυσικὰ τὶς κυβικὲς πέτρες πού μεταχειρίστηκαν στοὺς τοίχους. Ἀπὸ τὴ χρονολογία πού ἀναφέρει ὁ Heuzey στὸ σημεῖο πού καταγράφει καὶ τὸ ἀρχαῖο ὕλικὸ φαίνεται πὼς διάβασε καὶ τὴν ἐπιγραφὴ γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε, δὲν τὴ δημοσίευσσε ὅμως οὔτε ἐκεῖνος οὔτε καί, ὅσο μπόρεσα νὰ βρῶ, κανεὶς ἄλλος. Δίνουμε τὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς ὅπως μὲ κάθε ἀκρίβεια τὴν ἀντέγραψε ὁ φίλος ζωγράφος κ. Χρ. Λεφάκης.

Ἡ ἐπιγραφὴ, πού διατηρεῖται πολὺ καλά, εἶναι γραμμένη ἐπάνω ἀπὸ τὴν πρὸς τὸ ἱερὸ θύρα τῆς προθέσεως. Ἄν καὶ δὲν λείπουν οἱ συνειθμμένες στίς βυζαντινὲς ἐπιγραφὰς βραχυγραφίαι, ὅμως ἡ ἀνάγνωσή της δὲν παρουσιάζει σημαντικὰς δυσκολίας. Στὴ μεταγραφὴ πού δίνω ἐδῶ χωρίζω τοὺς στίχους μετρικὰ, γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ εἶναι γραμμένη σὲ βυζαντινὸ δωδεκασύλλαβο².

* Ἐχω ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω τὸ σεβαστό μου καθηγητὴ κ. Α. Σιγάλα τόσο γιὰ τὸ μὲ παραχώρησε τὴ δημοσίευσιν, ὅσο καὶ γιὰ τὴ βοήθειαν πού μὲ προσέφερε στὴ μελέτη τῆς ἐπιγραφῆς. Ἀκόμη εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ τὸ σεβαστό μου καθηγητὴ κ. Α. Ευγγόπουλο γιὰ τὴ σημαντικώτατη βοήθειαν στὴν ἐργασία μου.

1. ΛΕΟΝ ΗΕΥΖΕΥ, *Le mont Olympe et l'Acarnante* σελ. 193.

2. Πρὸβλ. Σ. ΚΟΥΓΕΛΑ, Ἡ ἐκ Βεροίας Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ, Ἑλληνικά, τόμ. 9 (1936) σ. 167.

Τίνος τὸ ἔργον ἐν γράμμασιν οὐ λέγω·
 Θεὸς γὰρ οἶδεν ὁ ἐρευνῶν καρδίας.
 Εἴ τίς τε ἄνθρωπος δωρεάν μοι προσφέρει
 καὶ Μάρτυρα εὐρήσει πρὸς τὸν θεὸν προστάτην.
 Ἐχρίστη ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ὑπὸ
 χειρὸς Νικολάου Ζωγράφου ἐκ τόπου
 Λινοτόπι ἐλαχίστου καὶ ἁμαρτωλοῦ.
 Ἐτελειώθη κατὰ μηνὸς Μαΐου
 ε . . . ἐπὶ ἔτους ΖΟΗ ἰν(δικτιῶν)ος Π" ἰ).

Ἐνῶ περίμενε κανεῖς εὐθὺς στὸν πρῶτο στίχο νὰ δεῖ τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορα, ὅπως συμβαίνει στὶς παρόμοιες ἐπιγραφές, ὁ γράφας ἀρκεῖται, μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ²⁾ βυζαντινὴ μετριοφροσύνη, νὰ μᾶς πεῖ πὼς δὲν ἀναφέρει « τίνος εἶναι τὸ ἔργον » γιατί ὁ θεὸς τὸ ξέρει κι' αὐτὸ φτάνει. Ἡ τελευταία λέξη τοῦ 2^{ου} στίχου, ποῦναι βραχυγραμμένη, πρέπει νὰ διαβαστεῖ *καρδίας*, μᾶλο πὺν τὸ Ρ δὲν εἶναι φανερό³⁾ καὶ τὸ ΔΗ εἶναι ἀνορθόγραφο· ἔτσι μόνο παίρνει νόημα ἢ φράση αὐτὴ ποῦναι γνωστὴ στὴ χριστιανικὴ φιλολογία⁴⁾.

Οἱ στίχοι 3 καὶ 4 παρουσιάζουν σχετικὴ δυσκολία· ὁ 4^{ος} μὲ τὴν ἀνάγνωση πὺν κάναμε μᾶς δίνει δυὸ συλλαβὲς παραπάνου ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνεξήγητο, γιατί τὴν ἴδια ἀνωμαλία παρατηροῦμε καὶ στὸν 3^ο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἁγίου Χριστοῦ τῆς Βεροίας· ἐκεῖνο πὺν μᾶς δυσκολεύει εἶναι τὸ νόημα, πὺν ὅμως εἶναι, νομίζουμε, τὸ μόνο πὺν μπορεῖ νὰ βγεῖ:

1. Στὴ μεταγραφή δὲν κράτησα τὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ δεῖ κανεῖς στὸ πανομοιότυπο.

2. Τὴν ἴδια ἔκφραση βρῖσκουμε συχνὰ σὲ παλαιότατα χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι π. χ. στὴν ἐπιγραφή τῆς μονῆς Λατόμου, ὅπως μᾶς τὴν ἔσωσε ἢ διήγησε τοῦ μοναχοῦ Ἰγνατίου « ... ὑπὲρ εὐχῆς ἧς οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα ». Βλ. Α. ΡΑΡΔΟΡΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Varia Sacra Graeca*, Πετρούπολις 1907 σ. 107. Σ' ἕνα τόξο τοῦ νάρθηκος τῆς Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου: « ἴ ὑπὲρ εὐχῆς οὐ οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα ». CH. DIEHL, M. LE TOURNEAU, H. SALADINS, *Les monuments chrétiens de Salonique* σ. 57. Στὸν Ἁγιο Δημήτριο συναντοῦμε δυὸ φορές τὴν ἐπιγραφή: « ὑπὲρ εὐχῆς οὐ οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα » ἔ. ἁ. σ. 95. Ὁ σεβαστὸς μου καθηγητὴς κ. Α. Ξυγοπούλος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ μιὰ παρόμοια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Βοσκοχώρι πὺν δημοσιεύεται παραπάνω σ. 18 στὸν τόμο αὐτό: *ὑπὲρ εὐχῆς ἐπ | οἴσαν ὦν | οἶδεν ὁ Θεὸς | ε τὰ ὀνόματα*. Ὅμοια παραδείγματα στὸν Γ' τόμο τῆς Ἐπετηρίδος Βυζ. Σπουδῶν, σ. 335: ΘΕΜ. ΒΟΛΙΑΗ, Μιά μεταβυζαντινὴ ἐπιγραφή.

3. Ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ γράμματα ΑΡ συμφωνεῖ κι' ἡ ἀνάγνωση τοῦ 4^{ου} στ. « καὶ μάρτυρα . . . » καὶ πρὸ πάντων τὸ « ἁμαρτωλοῦ » τοῦ 7^{ου} στίχου. Πρβλ. καὶ ἐπιγραφή Ἁγίας Μαρίνης Χιλιομιδίου Κορίνθου: « Θεὸς γὰρ οἶδεν ὁ ἐρευνῶν καρδίας ». ΘΕΜ. ΒΟΛΙΑΗ, Μιά μεταβυζαντινὴ ἐπιγραφή, ἔ. ἁ.

4. Πρβλ. Παρ. Α, 29, 17, Α, 28, 9 καὶ Βασιλ. Α, 1ΣΤ, 7 « ὁ ἐτάζων καρδίας ».

✠ ΠΙΝΟΣ ΠΕΡΥΟΝ • ΣΥΠΡΑΙΝΩΛΩΦΣ ΓΡΗΝ
 ΟΣΕΝΩΚΙΑ ΟΙΣΤΗΝΟΣ ΕΡΜΟΙΡΦΕ • ΚΜΕΡΕΣΗ
 ΡΟΤΘΗ ΠΟΣΥΠ • ΣΗΡΗ ΝΗΝ ΔΡ • ΠΟΧΙΡ ΝΙΣΩΡΕΣ
 ΣΚΩΣ, ΛΙΝΟΙΝ, ΣΜΙΧΜΤΛ • ΣΤΑΝΟΚΑΜΙΝ ΗΜΙΧ
 ΣΦΕΠΙΣΤΥ • ΩΗ

Ἄν, λέγει, κάποιος ἄνθρωπος προσφέρει δωρεὰ στὴν ἐκκλησία θὰ ἔχει προστάτη μαζί με τὸ θεὸ καὶ τὸ Μάρτυρα, πού στὸ ὄνομά του, δηλ. τὸν Ἅγιο Δημήτριον¹⁾, τιμᾶται ἡ ἐκκλησία.

Στὸ στ. 5 συναντοῦμε τὸ ρῆμα «ἐχρίσθη» στὴ θέση τοῦ συνηθέστατου «ἀνιστορήθη», μετὰ τὴ σημασία δηλαδή τοῦ «ἐτοιχογραφήθη» ἢ ἐκκλησία. Παρ' ὅλη τὴν πρωτοτυπία του καὶ τὸ παρὰδοξο τῆς ἔκφρασης νομίζω, πὼς δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀμφισβητηθεῖ, γιατί οὔτε βραχυγραφία ἔχουμε καὶ ἡ διατήρηση τῶν γραμμάτων εἶναι τελεία²⁾.

Ὁ τύπος τῆς ἐμπρόσθετης δοτικῆς (στ. 5 ἐν μηνί) καὶ γενικῆς (στ. 8 κατὰ μηνός) ἀντὶ ἀπλῆς δοτικῆς δὲν εἶναι ἄγνωστος σὲ κείμενα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς³⁾. Συνειδησιμὴ εἶναι κι' ἡ ἔκφραση τοῦ 7^{ου} στίχου: «ἐλαχίστου καὶ ἁμαρτωλοῦ»⁴⁾.

Στὸν τελευταῖο στίχο, μετὰ τὴν ἡμερομηνία (Μαΐου ε), ἔχουμε τὸ περιεργό ἐκεῖνο μονόγραμμα πού ἀφήνουμε ἀσυμπλήρωτο στὴ μεταγραφῆ. Θὰ περιμέναμε στὴ θέση πού εἶναι ἢ τὴν ἡμερομηνία ὀλογράφως ἢ τὸ ὄνομα ἁγίου τῆς ἡμέρας. Τὸ μόνο ὅμως πού μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Γ, τοῦ Φ ἢ Ω, ἐνὸς Ο, καὶ τῆς βραχυγραφίας πιθανώτατα τῆς καταλήξεως — ης ἢ — ας.

Τέλος ἡ ἐπιγραφή μᾶς δίνει τὴ χρονολογία ΖΟΗ (7078) ἀπὸ κτίσεως κόσμου πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1570 τῆς δικῆς μας χρονολογίας⁵⁾. Καὶ τὰ τελευταῖα δύο ὅμοια σχεδιάσματα πρέπει νὰ δηλώνουν τὴν ἰνδικτιῶνα, ἡ ὁποία εἶναι γιὰ τὸ 1570 ἡ δεκάτη τρίτη.

Ἐκεῖνο πού θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα στὴν ἐπιγραφή εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ζωγράφου⁶⁾. Μαθαίνουμε τὸ ὄνομά του, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα

1. Εἶναι ἀλήθεια πὼς κάτι τέτοιο δὲ βρῆκα σὲ παρόμοιες ἐπιγραφές.

2. Τὸ ἐχρίσθη τὸ βρίσκουμε καὶ στὴν ἐκκλησία τῶν Ἁγ. Ἀναγύρων στὴ Ζέλοβα τῶν Ἰωαννίνων ἀλλὰ ἐκεῖ πρόκειται γιὰ τέμπλο «Ἐχρισθή το παρὸν τέμπλον . . . ἐχρίσθη διὰ χειρός. . .». Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Β' σ. 329 ἀρ. 38.

3. Βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης σ. 137, 139, 154.

4. Βλ. Η. GREGOIRE, Recueil des inscriptions grecques Chrétiennes d'Asie Mineure c. I N° 138, 233, 299, 338.

5. Κάποια λογία τάση πού παρατηρεῖται σ' ὅλη τὴν ἐπιγραφή φανερόνεται καὶ στὴ γρησιμοποίησι τῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογίας, ἐνῶ «ἡ χρονολογία ἀπὸ τοῦ 1500 καὶ πέραν σημειοῦται ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως καὶ γράφεται διὰ γραμμάτων» κατὰ τὸν Δ. Σισιλιάνον, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 36.

6. Πολλὲς ἀπὸ τὶς τοιχογραφίας σώζονται σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση καὶ ἀποτελοῦν πολύτιμα μνημεῖα τῆς ζωγραφικῆς τῶν χρόνων αὐτῶν. Οὔτε τοῦ θέματός μου εἶναι, οὔτε εἶμαι κατάλληλος ν' ἀσχοληθῶ μ' αὐτές· ἄλλοι ὅμως εἰδικότεροι θά-ξίξει τὸν κόπο νὰ τὶς μελετήσουν καὶ νὰ φροντίσουν νὰ διατηρηθοῦν, τώρα μάλιστα πού ἡ περιοχὴ ἀποκτᾷ ἐνδιαφέρον μετὰ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου μας.

τῆς πατρίδας του ἄγνωστος μέχρι τώρα ὁ « ἐκ τόπου Λινοτόπι Νικόλαος » ἀξιίζει νὰ πάρει τιμητικὴ θέση δίπλα στοὺς ἄλλους ἀγιογράφους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ πατρίδα του Λινοτόπι μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ μεγάλη ἀσφάλεια πὼς εἶναι τὸ γνωστὸ Βλαχοχώρι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πὸν μαζί μὲ τὰ γειτονικά του Νικολίτσα, Γράμουστα κ. ἄ. ἐρειπώθηκαν τὸ 18^ο αἰῶνα. Ὅτι βλέπουμε τὸ ζωγράφο Νικόλαο νὰ ἐργάζεται σὲνα τόπο μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, σημαίνει, πὼς ἦταν γνωστὴ ἓνα γύρω ἢ καλλιτεχνικὴ του ἱκανότητα. Καὶ δὲν ἦταν ὁ μόνος στὴν πατρίδα του. Τὰ Βλαχοχώρια γνώρισαν χρόνια πλούτου κι' ἀκμῆς¹⁾, πὸν φυσικὸ ἦταν νὰ βοηθήσουν καὶ τὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ, μποροῦμε νὰ ποῦμε, κίνηση τοῦ τόπου. Καὶ δὲν εἶναι ὅλως διόλου ἄσχετο, νομίζω, πὼς « ἡ ζωγραφικὴ εἶναι μία ἀπὸ τὰς τέχνας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι καλλιεργοῦνται μὲ καλὴν ἐπίδοσιν »²⁾, στὴ γειτονικὴ Σαμαρίνα, ὅπου ἀρκετοὶ πρόσφυγες εἶχαν καταφύγει ἀπὸ τὰ παραπάνω Βλαχοχώρια στὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀλβανῶν³⁾.

Ἄν θὰ θέλαμε νὰ βγάλουμε κάποιον γενικώτερον συμπέρασμα σχετικὰ μὲ τὸν τόπο, ὅπου βρίσκεται ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πὼς τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὰ Παλατίτσια κι' ἡ γύρω περιοχὴ βρίσκονταν σὲ ἀνθηρὴ κατάσταση καὶ μὲ κίνητρο τὸ γνωστὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα πὸν ἐνέπνεε τοὺς ὑποδουλωθέντας φρόντιζαν, ὥστε νὰ μὴ στερηθοῦν τὶς ὥραιες ἐκκλησίες, πὸν μέσα σ' αὐτὲς ἡ λατρεία παίρνει πραγματικὰ ὑπερκόσμιο χαρακτῆρα⁴⁾.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

1. Σχετικὰ μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς στὸ βιβλίον τῶν Ἁγγλων ἀρχαιολόγων WACE καὶ THOMPSON, The nomads of the Balkans, London 1913. Γιά τὸ Λινοτόπι δὲς στὶς σελ. 213, 216, 217, 218.

2. ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορικαὶ ἐρευναι ἐν Σαμαρίνῃ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 21 (1937) σ. 430 κέξ.

3. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ Λινοτόπι κι' ἄλλους ἀγιογράφους τῶν χρόνων αὐτῶν πὸν ἐργάστηκαν σὲ διάφορα μέρη. Ἐναν ἄλλο Νικόλαο γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Ἁγ. Νικολάου τῆς Καστοριάς πὸν εἶναι ἐξήντα χρόνια νεώτερος (1630 μ. Χ.). Γρ. Παλαμᾶς τόμ. 6 (1922) σ. 175 ἀρ. 25. Δύο ἄλλους, τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Κώσταν « ἐκ Καστοριάς χώρας Λινοτόπι » (διάβ. Λινοτόπι) τοὺς μαθαίνουμε ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου « Φωτμοῦ » στὸ Πετροχώρι τῆς Τριχωνίας (Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Β' σελ. 322 ἀρ. 4), ὅπου ἐργάστηκαν στὰ 1589 μ. Χ. Τοὺς ἴδιους συναντοῦμε καὶ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ στὸ Μονοδένδρι τῶν Ἰωαννίνων (1547 ἢ 1620 μ. Χ.) ἔ. ἀ. σ. 329 ἀρ. 41. Ἐπίσης στὴν ἐκκλησία τῆς Μεταμορφώσεως τῆς μονῆς Τσιατσιστίης εὐρίσκομεν τὸν « Μιχαὴλ ἐκ τόπου Ἀηνοῦπη τῆς Καστοριάς », πὸν ἐργάστηκε ἐκεῖ στὰ 1620. (ἔ. ἀ. τόμ. Ε', σελ. 66, ἀρ. 1.)

4. Ἔχουμε 2-3 ἀκόμη ἐκκλησιᾶς ἐκεῖ γύρω. Μιὰ 100 χρόνια παλιότερη, πὸν δὲ σώζεται πιά σήμερα, κι' οἱ ἄλλες τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.